

SOCIJALNA PRAVDA U STAROM JEVREJSKOM ZAKONODAVSTVU

Ideje, za čije se ostvarenje na cijelom svijetu danas bore najbolji duhovi, ideje slobode, jednakosti i bratstva, nisu, kako se to općenito smatra, tekovina francuske revolucije, nego su starije od najstarijih državnih tvorevina današnjeg kulturnog svijeta. Te ideje ostvarili su Jevreji kroz moćno zakonodavstvo još u doba iz kojega nemamo uopće nikakove historijske predaje o većini naroda Evrope.

Socijalna pravda tvorila je vazda osnovnu karakteristiku pravog jevrejstva, koja se, doduše, u razna vremena i u različitim okolnostima, očitovala na raznorazne načine, ali je ipak uvijek ostala karakterističan značaj jevrejstva.

Jevrejstvo želi da ljude izbavi iz nepodnošljivih prilika, koje većinom sami sebi međusobno stvaraju, i iz kojih se opet samo vlastitim aktivnim zahvatom mogu da oslobode. Ovoj svrsi isključivo služi velik dio starojevrejskog zakonodavstva. Tako Mojsije, prema predanju, započinje svoje djelovanje kao socijalni osloboditelj svoga naroda daleko ranije nego što mu donosi vjersko poslanje. On obilazi svoju braću i vidi njihov ropski rad. Odgojen kao misirski kraljević, koji je sretnim okolnostima mjesto bijednog života roba upoznao odgoj i užitke kraljevskog dvora, Mojsije još uvijek smatra robove, koji stenju pod teškim tjelesnim radom, svojom braćom i posvećuje im svoj život. Tako se, što je vrlo karakteristično, socijalno oslobođenje, izlazak iz Misira, vremenski odigrava prije duhovnog oslobođenja, očitovanja na Sinaju. Sloboda nije plod, nego preduslov vjerske spoznaje.

A koji su najstariji i najbitniji zakoni pored deset zapovijesti? To su gotovo isključivo socijalne odredbe i propisi. Jedna od njih tiče se postupanja sa jevrejskim robovima. Nakon oslobođenja iz Misira nije u novoj zemlji trebalo da započne nova vrsta robovanja, ni stara nesloboda da se produži u drugom obliku. Sloboda ličnosti dakle je najviši osnovni zakon. Kako, međutim, pri tadašnjim uslovima privrede još nije bilo moguće da se ropstvo potpuno ukine, uveden je

niz propisa, koji su ga ograničavali i ublažavali. Tako je onaj tko je ukrao čovjeka, da bi ga prodao u ropstvo, bio kažnjen smrću. Nadalje, jevrejski rob nije smio da ostane u službi dulje od šest godina. Ako je on, međutim, iz privrženosti prema svom gospodaru htio da mu služi preko ovog vremena, za kaznu za njegov sluganski duh probodena mu je jagodica uha, kako bi se svakome ukazivalo da se sloboda ne smije nekažnjeno prezrijeti. Najmanja tjelesna ozlijeda, koju je gospodar nanio robu, bila je dovoljna da se rob odmah pusti na slobodu. Ako je, pak, ozlijeda odmah izazvala smrt roba, gospodar bio je kažnjen smrću.

Kruna svih socijalnih ustanova bila je subota. Dok se u deset zapovijesti zakon subote samo obrazlaže božjim odmorom nakon završenog stvaranja svijeta, u Tori se subota smatra čisto socijalnom institucijom. Subota je dan odmora; njeno dobročinstvo treba da koristi naročito radnoj i socijalno zapostavljenoj klasi.

Radi toga se zakonodavstvo ne zaustavlja kod roba, nego se na isti način obraća tuđincu, pastorčetu svih starih zakonodavstava. Potlačivanje i iskorišćavanje stranaca zabranjeno je: »Ta poznajete dušu tuđinca, jer ste sami bili stranci u zemlji misirskoj.« Ovaj način izražavanja svojstven hebrejskom jeziku, »poznavati nečiju dušu« u smislu »saosjećati s njim«, »znati kako mu je«, ne odnosi se samo na ljude, nego čak i na životinje. Tako se kaže: »Pravednik poznaje dušu svoje stoke«, pa se prema tome i nerazboritoj životinji pripisuje duša, u toj mjeri u kojoj ona osjeća bol.

Potlačivanje i iskorišćavanje-siročadi, udovica i tuđinaca zabranjeno je cijelim zakonodavstvom. Oni su lica prema kojima treba da se izvršavaju naročite socijalne obaveze. Uz njih nalaze se i siromasi, za koje zakon predviđa posebnu brigu. Prije svega je zabranjeno da se sunarodnjaku nametnu ma kakve kamate. Pristup ove zapovijesti smatran je uvijek za naročito teški grijeh. Zabrani uzimanja kamata slijedi odredba da se haljina, dana u zalog, mora da vrati još istog dana. Haljina jedne udovice ne smije se uopće plijeniti, niti se smije upasti u kuću siromaha, da bi se dobio zalog.

Propisi o savjesnom rukovođenju ustanovama pravde, upozorenje pred lažnim svjedočanstvom, pristranošću i potkupljivošću, dokazuju da briga za siromahe nije prepuštena dobronamjernosti, nego predstavlja pravnu obavezu, kojoj se niko ne smije da ogluši. Upozorava se, ne samo da se ne sme popustiti raspoloženju mase i okrnjiti pravo siromaha, nego postoji i naročita odredba, koja vjerojatno nije sadržana ni u kojoj drugoj knjizi zakona: »Nemoj da pretpostaviš siromaha u njegovoj pravnoj parnici.« Ništa nije tako karakteristično za duh jevrejskog zakonodavstva, kao opomena, koja nam očituje kakovo se naziranje pretpostavilo kod suca. Naime, socijalno osjećanje, koje je provijavalo kroz sve zakone, bilo je tako snažno, da je postojala bojazan da bi mogla pasti pristrana odluka u korist siromaha.

Socijalna pravda nije u starom jevrejstvu sadržavala samo jednu stranu vjerskog života, nego njegovu glavnu sadržinu. Što

je vjerska spoznaja dublje prodirala, to se socijalnoj pravdi pridavala veća važnost. Najzad su proroci izjavili da je vjera istovjetna sa socijalnom pravdom. Proroci nisu zahtijevali ljubav ni samilost, nego pravo i pravdu; oni se u svojim govorima nisu gubili u apstraktnim teorijama, nego su zahvatili u puni ljudski život.

Veliki duhovni i socijalni preokreti ne izvršavaju se u jednom danu. Mnogo je vremena potrebno dok nove ideje prodru i budu shvaćene. Ostvarenje uvijek zaostaje za teorijom, a zakonodavstvo stavlja tek završni kamen na već završeni duhovni razvitak. Tako se pod utjecajem proroka i u vezi već postojećih starih zakona postepeno razvijalo moćno zakonodavstvo, koje je djelomično sadržavalo proširenje i modifikaciju stare pravne materije, a djelomično i potpuno nove odredbe. Kada su ti zakoni nastali, ne može da se ustanovi u pojedinostima, ali svakako se to nije odigralo najednom, nego postepenim razvitkom, čiji završetak vidimo u Deuteronomiju. Deuteronomij, koji pripada vremenu kralja Jozije, dakle kraju 7. stoljeća prije naše ere, predstavlja prvi historijski pokušaj da se misao humaniteta, misao prava čovjeka učini polaznom točkom jednog zakonodavstva.

Navodimo samo neke najvažnije odredbe, koje naročito jasno očituju ovaj karakter Deuteronomija. Po njemu je siromah dobio pravni osnov na potporu, ali ne u obliku ponižavajuće milostinje, nego u vidu određenih davanja, koja su teretila svaki posjed. Prije svega treba ovdje da navedemo maaser, desetinu prinosa zemlje, koji je svako morao osigurati svake tri godine kao porez za siromahe. Pravo primanja imali su Leviti, koji su zakonom bili isključeni od posjedovanja zemlje, tuđinci, siročad i udovice. Nadalje se ugao svakog polja morao da ostavi za siromaha, kojemu je isto tako pripadala naknadna žetva i berba na polju, u vinogradu i maslinovom gaju, a imao je pravo da za utaživanje gladi sa svakog polja uzme toliko, koliko je rukom mogao da obere. Nadnica radnika, bio on domorodac ili stranac, morala je da bude isplaćena bez odbitka već navečer radnog dana. Robu se moralo prilikom otpuštanja nakon šestgodišnje službe dati još i bogat poklon u naturalijama. Roba, koji je pobjegao od svog gospodara, nije smjelo da se izruči. Stranca, kojega se već staro zakonodavstvo sjetilo, preporučuje se sada ne samo zaštititi, nego naročitoj ljubavi, i to sa obrazloženjem da vjera ne poznaje ugled ličnosti i da stranca valja ljubiti.¹⁾ Životinja se isto tako zaštićuje nizom zakona; zabranjuje se da se vola i magarca stavi u zajednički jaram ili da se volu pri vršidbi zaveže gubica.

Važnija od ovih pojedinačnih zakona je ustanova subotnje godine i jobel-godine, koje predstavljaju značajne institucije za spriječavanje siromaštva. Svake sedme godine morala je zemlja potpuno da miruje. Kako siromah prestankom poljoprivrednih radova lako može da dođe u nuždu, on smije uzeti sve što na polju raste samo od sebe. Istovremeno, te godine treba oprostiti sve dugove, a iz-

¹⁾ »Seti se da si bio stranac u zemlji misirskoj.«

ričito se pominje opomena, da ne treba biti toliko bezdušan, da se obzirom na približavanje ove godine odbije davanje zatraženog zajma. Najniži stepen socijalnog ponižavanja, gdje je čovjek posve upućen na tuđu pomoć, čini se da je u starom Izraelu bio jedva poznata pojava.

Pored subotnje godine najvažnija institucija u tom smjeru bila je jobel-godina. Svake pedesete godine moralo se zemljište, koje je od prošle jobel-godine bilo prodano ili dano u zalog, bez naknade da vrati nekadašnjem vlasniku odnosno njegovim nasljednicima. Time je trebalo da se onemogući trajno osiromašenje, i spreči da se prekomjerno veliki zemljišni posjed objedini u jednoj ruci. Prilikom svake kupovine zemljišta moralo je da se uzme u obzir ova odredba. Brojalo se koliko godina još ima do naredne jobel-godine, a za kupovnu cijenu plaćala se samo vrijednost tolikog broja žetava. Ovdje se, dakle, nije zemljište, nego samo prinos zemljišta, ili drugim riječima prinos ljudskog rada na zemljištu, smatrao predmetom kupoprodaje. Kao što smo ranije upoznali slobodu ličnosti kao jednu od osnovnih postavki starojevrejskog zakonodavstva, tako sada nazivamo proklamaciju slobode zemljišta.

Čak onaj dio prava koji najviše proturiječi socijalnoj pravdi, naime ratno pravo, u Deuteronomiju dopunjeno je nizom čovjekoljubivih odredaba. Od ratne službe bio je oslobođen ženik u prvoj godini braka, zatim tko je sagradio kuću, ali je još nije posvetio; tko je zasadio vinograd, ali još nije uživao njegove plodove; tko se zaručio, ali se još nije vjenčao. Samq vođenje rata bilo je također u izvjesnom pogledu ublaženo, tako je bilo zabranjeno da se vočke posijeku u svrhu opsade. Žena, zarobljena u ratu, bila je zaštićena naročitim zakonima.

Deuteronomij sadrži i zakon o kralju, koji je jedinstvena pojava među ustavima, jer spominje samo dužnosti, ali nijednom riječi prava kraljeva. Kralj mora da bude domorodac, ne smije da posjeduje niti mnogo konja, niti mnoge žene, niti mnogo zlata ni srebra. Nakon stupanja na prijestolje mora sam da sačini prepis Tore i da ga uvijek nosi uza se. Ne smije da se uzvisi nad svojom braćom. Podanici nazivaju se njegovom braćom, koji su mu prema tome ravni, a kralj prema njima ne smije prisvojiti neko naročito pravo.

Sigurno je, da je i kod Jevreja jedva ijedan kralj potpuno odgovarao takvom idealu, ali proroci neumoljivom strogošću ukazuju na težak zločin kralja, koji se sastoji u povredi obaveza socijalne pravde. Proroci se prvenstveno obraćaju protiv iskorišćavanja radne snage naroda po kralju. Radnik se označava kao bližnji kralja, kao da se time također želi da izrazi, da kralj kao čovjek ima da smatra radnika sebi ravnim. Rad nije samo zaštićen navedenim zakonima, nego je također u ocjeni i poštovanju, koji mu je narod pridavao, bio na naročito visokom stepenu.

Možemo da se upitamo kada je zakonodavstvo Deuteronomija prešlo u toj mjeri u svijest naroda, da su velike misli vodilje o socijalnoj pravdi postale neotuđiva svojina jevrejskog naroda? To

nije uslijedilo prije nego što je narod pod najstrašnijim udarcima sudbine došao do spoznaje da je zanemario mnoge svoje dužnosti, tj. u babilonskom sužanjstvu. Otrgnut od domaće grude, među narodima tuđe vjere i tuđih običaja, brzo je upoznao prednosti svojih vlastitih zakona. U zemlji, u kojoj su socijalne protivnosti bile toliko zaoštrene kao u Babiloniji, jevrejski je narod potpuno shvatio što znači socijalna pravda i postao osjetljiviji za patnje obespravljenih. Ne samo govori proroka, koji su se pojavili u izgnanstvu, nego i psalmi iz onog vremena, a prije svega knjiga Hioba, pokazuju produbljenje socijalnih ideja.

Tako prorok Ezekijel razvija do u najmanje pojedinosti razrađenu sliku o idealnoj državi, koju će Jevreji stvoriti poslije povratka iz izgnanstva. U toj fantastičnoj slici naročito se ugodno doimlje da stari zli kraljevi više neće da postoje. Ta oni su bili zli pastiri, koji su sami pasli, mjesto da su pasli stado; oni su se hranili mesom ovaca i oblačili se u njihovu vunu, dok bi njihova dužnost bila da jačaju slabe, liječe bolesnike i da zalutale dovedu na pravi put. Umjesto ovih zlih kraljeva u državi budućnosti naših proroka pojavljuje se samo knez, koji je gotovo istovjetan sa svećenikom, a prije svega nijednom podaniku ne smije da oduzme ni komad zemlje.

Mnogobrojni psalmi tadašnjeg doba, koji su proizašli iz naroda, ne prestaju da pozivaju na zaštitu patnika, potlačenih i nedužno proganjanih. Naročito je zanimljiv u tom pogledu 72. psalam, koji ocrtava idealnu sliku kralja: »On uspravlja siromahe, pomaže djeci bijednika i uništava ugnjetavača... on spasava živote siromaha, izbavlja ih od tlačenja i sile, a njihova krv je skupocjena u njegovim očima.«

Ali najsnažnija himna socijalne pravde sadržana je u knjizi Hiobovoj, u kojoj pobožni isposnik pred licem svojih nepravednih prijatelja, koji ga po svaku cijenu žele da prikažu kao grešnika, ne zna ničim bolje da se opravda, no ukazivanjem na svoj život, za vrijeme kojega je prema svjedočanstvu, svih svojih poznanika u najširem opsegu udovoljavao socijalnim obavezama. Iz toga razabiremo bolje no iz svih zakona i učenja, kakova je u starom Izraelu trebalo da bude bit pobožnog čovjeka. »Spasio sam siromaha koji je vikao, siroče koje nije imalo zaštitnika... Oko bio sam slijepome, a noga sakatom. Otac sam bio bijedniku, a pravnu stvar meni nepoznatoga ispitivao sam. Zlikovcu sam smrvio čeljust i iz zuba mu istrgao plijen... Ako sam siromasima uskratio želju i pustio da oči udovice očajavaju, ako sam svoj kruh sâm pojeo, od njega nije jelo siroče... ako sam lutačicu bez haljine i bijednika bez odjeće vodio, on me nije blagosivljao i on se nije ogrijao ostrizenom vunom mojih ovaca, ako sam podao ruku na siroče, neka moja ramena padnu sa zatiljka, a moja ruka neka se istrgne iz zgloba... ako sam se radovao nesreći svog prijatelja i veselio se njegovoj kobi... ako sam snagu svoje oranice izjeo bez nadnice, a onoga kome je pripadala pustio da propadne, neka se mjesto pšenice pojavi trnje, a mjesto ječma korov.«

Stvarnost je na žalost daleko zaostajala za ovim idealom. Iako se moglo pretpostaviti da Jevreji, prekaljeni patnjama izgnanstva, neće tako skoro da padnu u greške, ipak su ne dugo nakon povratka u domovinu nastupile socijalne nedaće, koje su zorno prikazane u knjizi Nehemije. Narod, opterećen porezima perzijskog kralja, u svojoj je nevolji založio bogatašima ne samo svoja polja, vinograde i maslinike, nego i svoje kuće, pa čak i djecu. Budući da mnogi nisu mogli da plate svoje dugove, nemilosrdni vjerovnici zadržavali su zemlju kao svoje vlasništvo, a djecu kao svoje robove. Nehemija, koji je bio kraljev namjesnik i imao veliki utjecaj, postigao je da su bogataši vratili ne samo založena zemljišta, a robovima dali slobodu, nego su i svi dugovi bili oprošteni. On sâm dao je lijep primjer nesebičnosti time što se odrekao svojih namjesničkih prihoda i siromasima davao novaca i žita. Tako se velika vjerska obnova, koja je bila posljedica djelovanja Ezre i Nehemije, a koja je jevrejstvu dala njegovu konačnu konstituciju, očitovala naročito na socijalnom području.

U novo organiziranoj jevrejskoj zajednici, koja je imala manje politički, a više vjerski karakter, bilo je konačno ostvareno, što do tada ni opomene proroka, ni zakonske odredbe nisu mogle da provedu: jevrejska općina, u kojoj je svatko bio slobodan i ravnopravan, općina, čiji je temelj bio monoteizam, a cilj socijalna pravda.

Nada u bratstvo među ljudima i narodima pod znakom socijalne pravde, nepokolebljiva vjera u stalni napredak čovječanstva pokazala se sve do naših dana kao najsnažnija moć, koju historija poznaje. Jevrejski narod širio je tve pouke još od starog vijeka u riječi i djelu, te od njih nije odustajao ni kada je često izgledalo da na kugli zemaljskoj više ne postoji pravda. Svako novo obespravljenje, svako nasilje, učvrstilo je u jevrejskom narodu iznova vjeru u pravičnost i istinu.